

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 6, Sayı: 1, 2022, ss. 82-105/ Volume: 6, Issue: 1, 2022, pp. 82-105

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

KAVÂİD-İ FIKHİYYE BAĞLAMINDA SUYÛTİ'NİN *EL-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR* İSİMLİ ESERİ *

Şeyma YEŞİLYAYLA

Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Muş/Turkey
Mus Alparslan University Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law, Mus/Turkey

s.yesilyayla@alparslan.edu.tr

orcid.org/0000-0001-6362-8637

<https://orcid.org/0000-0001-6362-8637>

Öz

Fıkıh ilminin olgunlaşmasıyla birlikte fikhî miras, farklı bakış açılarıyla incelenmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak da kavâid, fûrûk, eşbâh ve'n-nezâir, tahrîcü'l-fürû 'ale'l-usûl, nevâzil, vâkıat gibi konuları ele alış tarzı, amaç ve işlevleri hem muhtevâ yönünden hem de teknik açıdan birbirinden farklı yazım türleri ortaya çıkmış ve zamanla kavâid düşüncesini ele alan zengin bir literatür meydana gelmiştir. Ortaya çıkan bu alt edebî türler, fıkıh ilminin dinamik yapısına işaret etmekle beraber, hükümlere ulaşmada büyük bir kolaylık sağlayarak fıkıh ilminin ilkesel yönünü göstermesi açısından büyük bir önemi haiz olduğu söylenebilir. Fer'î meseleler arasındaki benzerlik ve farklılıkları konu edinen eşbâh ve'n-nezâir ilmi de bu yazım türlerinden biridir.

Fıkıh ilmi açısından Şâfiî fakihlerin öncülüğünde ortaya çıktığı bilinen “el-Eşbâh ve'n-Nezâir” isimli çalışmalar, kavâid düşüncesine yeni bir boyut kazandırarak fıkıh ilminin gelişimine katkı sunmuştur. Kavâid düşüncesine kazandırılan bu boyutun sınırlarını göstermesi açısından Celâleddin es-Suyuti'nin (v. 849-911/1445-1505) kaleme aldığı *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserinin incelenmesi, son derece önemlidir. Bu çalışmada fıkıh ilmi açısından el-Eşbâh ve'n-nezâir geleneği hakkında özet bilgilere yer verilip Suyuti'nin eseri teknik ve muhteva açısından incelenecektir. Ardından Suyuti'nin eserinin kavâid düşüncesinde edindiği konum hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kavâid, Eşbâh, Nezâir, Suyuti.

* Bu çalışma 26.07.2017 tarihinde Prof. Dr. Muharrem Önder danışmanlığında tamamlanan ve oy birliği ile kabul edilen “Süyûtî ve *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli Eseri” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

IN THE CONTEXT OF QAWA'ID : AL-SUYUTI'S "AL-ASHBĀH WA AL-NAZĀ'IR" NAMED WORK

Abstract

Together with the emergence of fiqh (Islamic jurisprudence) and as a result of different perspectives on its body of knowledge, studies on disciplines such as qawa'id (regulations), ashbah wan nazair, nawazil, waqiat, fatwa (religious law), sharh (explanation), mukhtashar and tahdzib brought about different kinds of writings, purposes and functions in terms of content and methodology and a broad literature of fiqh has emerged within the time. It is also a necessity to mention that these sub-disciplines, as results of Islamic canonists' efforts, indicate the dynamic structure of fiqh as a science and provide great convenience in access to provisions within this field. Al-Ashbāh wa al Nazā'ir, which contains similarities and differences between accessory matters, is among the writings in disciplines mentioned above.

al-Ashbāh wa al Nazā'ir, which is known to have emerged under the leadership of Shafi scholars in terms of fiqh science, contributed to the development of fiqh science by adding a new dimension to the idea of qawa'id. In order to show the limits of this dimension added to the idea of qawa'id, it is extremely important to examine the work of Jalaleddin al-Suyuti (849-911/1445-1505) called Al-Ashbāh wa al Nazā'ir. In this study, summary information about al-Ashbāh wa al Nazā'ir tradition will be included in terms of fiqh. Then, evaluations will be made about the position of al-Suyuti's mentioned work in the thought of qawa'id.

Key Words: İslamic Law, Qawa'id, Ashbāh, Nazā'ir, al-Suyuti.

Atıf / Cite as: Yeşilyayla, Şeyma. "Kavâid-i fikiyye Bağlamında Suyûti'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli Eseri". *Apjir* 6/1 (Nisan 2022), 82-105.

Giriş

Tarih içerisinde önemli roller üstlenen ve İslâmî ilimlerin bir parçası olan fıkıh ilmi; ibadât, mu'âmelât, münakehât ve ukûbât gibi gerek teorik gerekse pratik anlamda farklı alanlarda İslâm ümmetine yol göstererek toplumun bir nizam içerisinde yaşayıp varlık kazanmasına büyük katkılar sağlamıştır. Fıkıh ilmi, doğuşundan bu yana geçen sürede sahip olduğu dinamik yapısı sayesinde ilmî anlamda dev bir miras meydana getirmiştir. Önceki kuşaklardan devraldıkları ve üzerinde mesai harcaıyıp katkıda buldukları bu mirası sonraki kuşağa aktaran fakihlerin farklı bakış açıları ile oluşturdukları çalışmaları sonucunda farklı yazım türlerinin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hal almıştır.

Fakihlerin merkeze aldıkları hedefler, yöntem ve muhtevâ gibi çeşitli sebeplerle farklı çalışmalara konu olan zengin fikhî birikim, kimi zaman bir metnin açıklığa kavuşturulması amacıyla şerh edilmesi, kenarlarına notlar düşülmesi, eğitim amacıyla ihtisar edilmesi ya da nazmedilmesi bazen de fer'î mes'eleler arasındaki farklılık ve benzerliklerin ele alınıp hükümlerin dayanmış olduğu asılların tespit edilmeye çalışılması gibi fikhînin sadece birkaç alt yazım türü denilebilecek çalışmaların doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bunlardan birisi de fukahânın fikhî birikimi farklılık ve benzerlikler esasına dayanarak etüd etmeleri sonucunda vücûd bulan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* yazım geleneğidir.

Mezhebin fikhî birikimini yansıtan metinler üzerinde yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan önemli yazım türlerinden biri olan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* geleneğinin Şâfi'î mezhebinin

fakihleri ile başladığı ve onların elinde geliştiğini söylemek mümkündür. Sonraki nesillerin te'lifâtına gerek metod gerekse muhteva açısından Şâfiî fakihlerin bu çalışmalarının büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Fıkıh ilmi açısından *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isiminde eser kaleme alan ilk kişi, Şâfiî fakihî İbnü'l-Vekil'dir (v. 716-1317). İbnü's-Sübkî (v. 771/1370), İbnü'l-Mülakkın (v. 804/1401) ve Celâleddin es-Suyuti (v. 911/1505) bu isimle eser te'lif eden diğer Şâfiî fakihlerdir. Hanefî mezhebinde bu isimle eser kaleme alan kişi ise İbn Nüceym'dir (v. 970/1563). Bunlarla ilgili bilgi ileride verilecektir.

Birçok alanda uzmanlaşan ve şöhret kazanan Suyuti¹, tefsir, hadis, dil ve tarih gibi alanlarda birçok çalışmaya konu edilmesine rağmen onun fikhî yönünü ele alan çalışmaların yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Nitekim Suyuti'nin bu eseri, fıkıhın ilkesel açıdan okunmasını ifade eden kavâid eserleri arasında önemli bir konumdadır. Ancak çeşitli sebeplerden ötürü², İbn Nüceym'in aynı isimle kaleme aldığı eser kadar ilgiye mazhar olmamıştır.

Günümüzde Suyuti'nin bahse konu olan eserinin, daha çok İbn Nüceym'in aynı isimle kaleme aldığı eseri ile mukayese edilerek çalışıldığını söylemek mümkündür. Bu çalışmalardan birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

* Muhammed ez-Zuhaylî, *Mevsûât kadâyâ İslâmiyye muâsıra* isimli eserinin altıncı cildinin bir kısmında "Suyuti ve Kavâid-i Fıkhiyye" isimli bir başlık altında kavâidin kavramsal içeriği, kavâid literatürü, kavâidin önemi, Suyuti'nin *el-Eşbah ve'n-nezâir* isimli eseri üzerine yapılan çalışmalar, bu eserin içeriği gibi konular hakkında oldukça özet bilgiler aktarmıştır.³

* Muhammed ez-Zuhaylî, "Süyûtî ve Kitabühü'l-Eşbâh ve'n-nezâir fî'l-fıkh" adında kaleme aldığı makale, yukarıdaki çalışmasına benzer bir çalışmadır.⁴

* Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler* isimli eserinin bir bölümünde "Süyûtî ve el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid ve furû'î fikhî-ş-Şafi'iyye İsimli Eseri" başlığı altında tanıtıcı bilgiler sunmuştur.⁵

* Durmuş Reğaip Yılmaz, *Eşbâh ve Nezâir Literatürü: İbn Nüceym ve Suyuti Örneği* isimli yüksek lisans çalışmasında kavâide dair genel bilgiler sunduktan sonra "Bir işten maksat neyse hüküm ona göredir." kaidesi çerçevesinde iki eseri mukayese etmiştir.⁶

¹ Hayatı hakkında bkz. Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyuti, *et-Tehaddüs bi ni'metillâh*, thk. Elisabeth Sartain (Cambridge: Cambridge University, 1975); A.mlf., *Husnü'l-muhâdara fî ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2007).

² Bu sebepler için bkz. Şeyma Yeşilyayla, *Suyuti ve el-Eşbâh ve'n-nezâir İsimli Eseri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 64.

³ Bkz. Muhammed ez-Zühaylî, *Mevsûât Kadâyâ İslâmiyye Muâsıra* (Dimeşk: Dârü'l-Mektebî, 2009), VI, 11-68.

⁴ Muhammed ez-Zühaylî, "Suyuti ve Kitabühü'l-Eşbâh ve'n-nezâir fî'l-fıkh", *el-Mecma'u'l-İlmiyyi'l-'Arabî* (Ekim 1992), 684-721.

⁵ Bkz. Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 215-224.

* Şeyma Yeşilyayla, *Süyûtî ve el-Eşbâh ve'n-Nezâir İsimli Eseri* yüksek lisans çalışmasında kavâidle ilgili genel bilgiler sunup Suyuti'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli çalışmasını teknik ve muhteva açısından incelemiş ardından bu eserin mezhep birikimiyle bağlantısını ortaya koymak üzere eserde geçen eserler, kavramlar ve istilahları ele almıştır.⁷

* İdris Cebeci, *Haneî ve Şâfiî Fıkıhçıların İttifak Ettikleri Küllî Kâideler: Suyuti ve İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-nezâir Adlı Eserleri Özelinde* isimli yüksek lisans çalışmasında küllî kâidenin kavramsal analiz, literatür ve iki müellifin ittifak ettiği kâideleri incelemiştir.⁸

Bu çalışmada fıkıhın alt yazım türlerinden biri olan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* yazım geleneğinin kavâid düşüncesinde ifade ettiği hususlar hakkında oldukça genel bir çerçeve çizilip bu konuda Şâfiî fakihlerin öncü rolüne kısaca değinilecektir. Ardından Şâfiî mezhebi açısından zirveyi temsil eden Suyuti'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli çalışmasının, eserde geçen birkaç örnek kanalıyla teknik ve muhteva analizi yapılacaktır. Böylece kavâid düşüncesinin gelişim aşamalarının izleri sürülmeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Farklı ilim dallarının gelişmesiyle birlikte tefsir, fıkıh, dil ve edebiyat gibi alanlarda, mahiyet veya hüküm açısından aralarında benzerlik bulunan kavram ve konuları, ilgili ilim dalının bütünlüğü içinde ve ortak bazı kurallar geliştirerek açıklamayı amaçlayan çalışmalar (*el-Eşbâh ve'n-nezâir*) ortaya çıkmıştır.⁹ Bu bağlamda fıkıhın doktrin ve tedvin açısından gelişimini tamamlamasının ardından, farklı alanlardaki meselelere ortak açıklama getirmek için başvurulacak genel prensipleri belirlemeyi amaçlayan çalışmaların da varlık kazandığı söylenebilir. Böylece hem birbirine benzeyen fer'i meselelerin tamamına veya bir kısmına tatbiki mümkün olan hem de önerilen çözümlere ortak açıklamalar getiren genel kuralların tespit edilmesine başlanmıştır.¹⁰

Hicrî sekizinci yüzyılda kavâid geleneği, gerek te'lif eserlerin fazla olması gerekse Şâfiî fakihlerin bu alanda yazdıkları eserlere *el-Eşbâh ve'n-nezâir* ismini vermeleri açısından önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Fikhî kâide ve meselelerin benzeştikleri ve ayrıştıkları noktaları ortaya koymak üzere ilk defa *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isminde eser te'lif

⁶ Bkz. Durmuş Reğaip Yılmaz, *Eşbâh ve Nezâir Literatürü: İbn Nüceym ve Suyuti Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁷ Bkz. Yeşilyayla, *Suyuti ve el-Eşbâh ve'n-nezâir İsimli Eseri*.

⁸ Bkz. İdris Cebeci, *Haneî ve Şâfiî Fıkıhçıların İttifak Ettikleri Küllî Kâideler: Suyuti ve İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-nezâir Adlı Eserleri Özelinde* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁹ Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995),11/456.

¹⁰ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimeşk: Dâru Ya'rab, 2004), 192; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâidu'l-fikhiyye: mefthûmuhâ, neş'etuhâ, tatavvuruhâ, dirâset müellefâtihâ, edilletuhâ, mühimmetuhâ, tatbikâtuhâ* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2013), 133-135; Mustafa Baktır, "Kâide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995),24/206-207.

etmeye başlayanların Şâfiî fakihler olduğu bilinmektedir.¹¹ Hicrî sekizinci yüzyıldan sonra kavâid eserlerinin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak isimlendirilmesinin, fikhin altında mütalaa edilebilecek yazım türlerinin, kavâid düşüncesinin esas alınarak bir araya getirilmesi ile alakalı olduğu söylenebilir.¹² Ayrıca İbn Nüceym'in belirttiği gibi *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in, kavâid kaynakları içerisinde bir bölüm olarak mütalaa edilmesine rağmen zikrî'l-cüz' irâdetü'l-küll olarak bu fikhî edebî türe isim olduğu ifade edilebilir.¹³ Esâsında *kâide* kavramı, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* teriminden farklı bir açılıma sahiptir. Fakat kâidelerin geniş kapsamlı olması dolayısıyla farklı meselelerin ilk bakışta yanlış değerlendirilmesine ve gerçekte ilgili olmayan kâide altında değerlendirilmesine ya da üretilmesine sebep olabileceğinden *el-Eşbâh ve'n-nezâir* türü eserlerde kâideler yer verildiği söylenebilir. Bu yanlışın önüne geçmek için önce kâide kavramı detaylarıyla açıklanmış, bu kavramın neyi içerip neyi dışarıda tutacağı tespit edilmiş, sonra da *el-Eşbâh ve'n-nezâir* meseleleri incelenmiştir.¹⁴

Kavâid-i fikhîyye, furûk, hiyel, fikhî bilmece (elğâz) ve hikâyeler (mürâselât) gibi farklı yazım türleri, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adı altında toplanmıştır. Fakat bu isimde yazılan kitapların başlıklarında veya mukaddimelerinde kavâid ifadesinin kullanılmış olması¹⁵, bu eserlerin kavâid literatürüne dâhil olduğunu gösteren önemli bir alamettir. Dolayısıyla *el-Eşbâh ve'n-nezâir*in, fikh içerisinde ayrı bir yazım geleneği olmayıp kavâid eserlerine verilen bir isim olduğu söylenebilir.¹⁶ Bunların yanında kâideler dışındaki diğer yazım türlerine ve uzaktan da olsa bunlarla alakalı konulara yer vermek arzusu bu eserlere *el-Eşbâh ve'n-nezâir* ismini vermede etkili olan diğer bir husustur. Nitekim bu arzunun gerçekleştirilmesinin *kavâid* başlığıyla uyumlu olmayacağı açıktır.¹⁷ Dolayısıyla *el-Eşbâh ve'n-nezâir* kitapları, fikhî kâideler ile furûk gibi farklı alt disiplinleri birlikte

¹¹ Bkz. Bilal Aybakan, "İbnü'l-Vekîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 21/237-238; Yeşilyayla, *Suyuti ve el-Eşbâh ve'n-nezâir isimli Eseri*, 34.

¹² Ahmet Yaman, "Bir Kavram Olarak "Fıkıh Kâideleri" ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", *Marife: Bilimsel Birikim* 1/1 (2001), 56.

¹³ Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir (Nüzhetü'n-nevâzir ile birlikte)*, thk. Muhammed Mutî el-Hafız (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 2005), 12; Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzu 'uyuni'l-besâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/44; Yakub b. Abdilvehhâb el-Bâhüseyn, *el-Kavâidü'l-fikhîyye* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 95.

¹⁴ Yaman, "İslam Hukukunun Genel İlkeleri", 56.

¹⁵ Örneğin Suyuti eserini, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid-i ve furû'i fikhî's-Şâfi'îyye* olarak isimlendirmiştir. Ayrıca bkz. Tâcüddin Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkafi İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcut ve Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1/5-8; Sıracüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali İbnü'l-Mülakkın, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi'l-fikh*, thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî (Riyad: Dâr İbnî'l-Kayyim, 2010), 78-79; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid ve furû'i fikhî's-Şâfi'îyye*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şafiî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 4-5; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir (Nüzhetü'n-nevâzir ile)*, 1-13.

¹⁶ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 176.

¹⁷ Yaman, "İslam Hukukunun Genel İlkeleri", 56.

incelediğinden bu eserlere kavâid ile furûk edebiyatını bir araya getiren kaynaklar denilebilir.¹⁸

1.1. el-Eşbâh ve'n-nezâir

Eşbâh terimi sözlükte ‘şibh’ veya ‘şebeh’ kelimelerinin çoğulu olup ‘benzer’, ‘denk’ gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹ *Nezâir* ise ‘nazîre’ kelimesinin çoğulu olup ‘eşit derecede benzetmek’ anlamına gelir.²⁰ Bu tanımlardan hareketle dilcilerin *eşbâh* ve *nezâir* kelimelerini aynı manada kullandıkları anlaşılmaktadır. Fakat Suyuti, bu iki kavram arasında farklılık olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre *eşbâh*, ‘aralarında birçok açıdan benzer olan şeyleri’ konu edinirken *nezâir*, ‘aralarında bir veya birkaç hususta benzerlik olan şeyleri’ ifade eden kavramdır.²¹

Eşbâh kavramının ilk kullanımına Hz. Ömer’in (v.23/644) Ebû Musa el-E’şarî’ye (v.44/665) yazmış olduğu mektupta rastlanmaktadır. Hz. Ömer’in (r.a) bu mektubunda “*Sana getirilen davaların hükmü Kitab ve Sünnet’te yoksa ve bu hususta senin kalbinde bir şüphe olursa bunu iyice düşün. Emsâl ve eşbâhı iyi öğren ve sonra diğerlerini bunlara kıyasla.*”²² şeklinde açıklamaların yer aldığı görülmektedir. Suyuti bu mektubun; hakkında nakle dayalı bir delil bulunmayan meselelerde kıyas yapılabilmesi için benzer meselelerin bir araya toplanıp kavranması gerektiğine işaret ettiğini ve benzer meselelerin bir kısmının şekil olarak benzeseler de gizli sebeplerden dolayı hüküm noktasında farklı olabileceğini de dile getirmiştir. Şeklen benzeyen meseleler ile hüküm noktasında farklı olan meseleler arasındaki farkları konu edinen ilim dalının ise “furûk ilmi” olduğunu vurgulamıştır. Suyuti’nin bu mektuba yaptığı açıklamalar, *eşbâh* kavramıyla birlikte kullanıldığında farklı bir anlam kazanan *nezâir* teriminin daha çok mesele ve kavramlar arasındaki farkları inceleyen furûk ilmi ile ilişkili olduğunu göstermektedir.²³

¹⁸ Şükrü Özen, “Furûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 23/225; Wolfhart P. Heinrichs, “Qawâ'id Fikhiyya”, *The Encyclopaedia of Islam* (Lieden: 2004), 12/517-518; Necmettin Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016).

¹⁹ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn müretteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), “ş-b-h” md., 2/304-305; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1926), “ş-b-h” md., 4/2189-2191.

²⁰ Halil b. Ahmed, “n-z-r” md., 4/237; Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harûn (Beyrut: Daru'l-fikr, 1979), 5/444; Ahmed b. Muhammed Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fi garibi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'i*, thk. Hızır el-Cevâd (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1987), 234.

²¹ Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyuti, *el-Hâvi li'l-fetâvî*, thk. Şeyh Hâlid et-Tartûsî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 2014), 677.

²² Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî (et-Ta'liku'l-muğni 'ale'd-Dârekutnî ile)*, (Beyrut: Dar İbn Hazm, 2011), “Akdiye”, 15; Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemin*, thk. Meşhûr Hasan Ali Selman Ebü 'Ubeyde (el-Memleketu'l-'Arabiyye es-Suûdiyye: Dar İbnü'l-Cevzî, 1423), 1/125.

²³ Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 28; Nedvî, *el-Kavâidu'l-fikhiyye*, 75.

İbn Nüceym' *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserinin mukaddimesinde altıncı bölümü için *el-Eşbâh ve'n-nezâir* başlığını kullanıp bu bölüme geldiğinde *el-furûk* başlığını koyması, bu iki kavramın birbiriyle bağlantılı olduğuna işaret etmektedir.²⁴ Buna binâen *nezâir* teriminin, furûk ilminin konu edindiği meseleleri inceleyen bir kavram olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kavâid ve furûk alanıyla yakın bağlantılı olmakla birlikte *el-Eşbâh ve'n-nezâir* ilminin bunlardan daha geniş çerçeveli olarak nitelendirilmesi mümkündür. Nitekim Nedvî'nin *eşbâh* teriminin tek başına kâide ve dabitleri içine alamayacağı dolayısıyla meseleler arasındaki farkları inceleyen furûk ilmini ve başka mevzûları içine alabilmesi için âlimlerin *nezâir* terimini *eşbâh* kavramına izafe ettikleri doğrultusundaki açıklamaları da bu durumu destekler mahiyettedir.²⁵

Nezâir kelimesinin *eşbâh* kelimesine izâfe edilmesiyle kavâid ilmi dahil farklı fikhî yazım türlerini kapsayan genel bir kavram oluşmuştur. Bunun sonucunda furûk, hiyel, elğâz ve mürâselât gibi farklı yazım türlerini içine alan eserler ortaya çıkmıştır. Fıkıh terminolojisinde *eşbâh* terimi, 'hüküm noktasında birbirine benzeyen fikhî meseleleri'; *nezâir* ise 'ilk bakışta birbirlerine benzeseler de hüküm noktasında benzerliği engelleyecek birtakım karinelere dolaylı farklı olan meseleleri' ifade etmektedir. Buna göre fikhî bir terim olarak *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, şeklen birbirine benzeyen fakat fakihlerin dikkatli araştırmalarıyla tespit edilebilen gizli sebeplerden ötürü hükümleri farklı olan meseleleri ifade eden kavramlar olduğu anlaşılmaktadır.²⁶

Fıkıh ilmi açısından teori ve pratiği birleştiren *el-Eşbâh ve'n-nezâir* ile kavâid ilmi ve arasındaki bağlantıya kısaca değinecek olursak konu itibariyle aralarında kuvvetli bir bağ olduğunu söylemek mümkündür. Her ikisinin de konusunu furû-ı fıkıh teşkil eder. Bunun yanı sıra iki ilim dalı da şerh hükümü açıklamayı hedef edinir. Böyle olmakla beraber ayrıldıkları birtakım hususlar da söz konusudur. Nitekim *el-Eşbâh ve'n-nezâir* ilmi; furûk, hiyel, elğâz, mürâselât gibi muhte'lif yazım türlerini de konu edinir. Dolayısıyla fikhî meseleler için genel çerçeveler çizerek soyut bir metodu benimseyen kavâid ilminden daha geniş bir alanı ifade ettiği söylenebilir.²⁷

1.2. *el-Eşbâh ve'n-nezâir* Literatürü

Kavâid eserlerini *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adı altında kaleme alan ilk kişi Şâfiî fakihî İbnü'l-Vekîl'dir (v. 716/1317).²⁸ Bundan önce kavâid ilmi alanında *el-Eşbah ve'n-nezâir* adıyla

²⁴ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 489.

²⁵ Bkz. Nedvî, *el-Kavâidu'l-fikhiyye*, 77.

²⁶ Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 28; Muhammed Yasin b. İsa el-Fâdânî, *el-Fevâidu'l-ceniyye hâşiyetu'l-mevâhibu's-seniyye*, thk. Remzi Sa'deddin Dimeşkiyye (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 1/66; Hamevî, *Gamzu 'uyuni'l-besâir*, 1/38; Bâhüseyn, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, 93.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bâhüseyn, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, 98; Muhammed Osman eş-Şübeyr, *el-Kavâidu'l-külliyeye ve'd-davâbitü'l-fikhiyye fi's-şeri'ati'l-İslâmiyye* (Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 2007), 33-34; Yeşilyayla, *Suyuti ve el-Eşbâh ve'n-nezâir İsimli Eseri*, 15-34.

²⁸ Hayatı için bkz. Tâcüddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkafi İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyetu'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hılv (Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübî'l-

eserlerin te'lif edilmemiş olması Şafîî fakihlerin bu alanda öncü olduklarını göstermektedir. Şafîî fakihlerinden İbnü'l-Vekîl, İbnü's-Sübkî, İbnü'l-Mülakkın, Suyuti ve Hanefî mezhebinden İbn Nüceym bu isimle eser te'lif edenlerin başında gelmektedir. Bu dönemden sonra kavâid alanında yapılacak olan çalışmaların genel olarak Suyuti ve İbn Nüceym'in eserleri üzerine yapılan şerh, hâşiye ve muhtasar tarzı çalışmalarla devam ettiği söylenebilir.²⁹

Burada *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserler teknik ve içerik açısından özet bir şekilde ele alınacaktır:

a. İbnü'l-Vekîl'in (v. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseri. Kavâid alanında Şafîî fakihlerin öncülüğünde *el-Eşbâh ve'n-nezâir* başlığı taşıyan eserleri kaleme alma işini ilk olarak dönemin etkili isimlerinden sayılabilecek Ebû Abdillâh Sadrüddin İbnü'l-Vekîl gerçekleştirmiştir. İzz b. Abdisselâm'ın kavâid düşüncesinden etkilendiği³⁰ bu eserini temize çekmeden vefat ettiği için eserinin birçok problemle mualllel olduğu ifade edilmiştir.³¹

Eserin mukaddimesi olmadığından kitabın yazılma nedeni ve konuların tasnif edilmesinde takip edilen yöntem ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat müellif, eserinde pek çok konuya yer vermiştir. Eserde belirli bir tertipten bahsetmek oldukça güçtür. Müellif konuları daha çok kâide, fâide ve fasıl başlıkları altında incelemeye tabi tutmuştur.³² Farklı görüşler aktarılmakla beraber mezhep birikiminin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu durum kavâid edebiyatına hâkim olan mezhepler arası ihtilaftan tek mezhep eksenli kavâid anlayışına geçildiğini göstermektedir. Alanında yazılan ilk eser olması itibarıyla kendisinden sonra yazılan eserler ile aralarında ortak bir tarzdan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Tüm olumsuzluklarına rağmen İbnü'l-Vekîl'in söz konusu eserine farklı kaynaklarda sıkça atıfta bulunulması³³ onun bu alanda öncü olduğunu göstermektedir.

b. İbnü's-Sübkî'nin (v. 771/1371) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseri. Kavâid alanında eser veren müelliflerin çalışmalarına muttali olan ve bu sahada en yetkin kitaplardan kabul edilen *el-Eşbâh ve'n-nezâir/el-Kavâ'id/el-Fevâidü'l-müştemile 'ale'l-el-eşbâh ve'n-nezâir* isimli

Arabiyye, 1964), 9/253-273.

²⁹ Bkz. Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 215-226, 230-250.

³⁰ Fâdânî, *el-Fevâidu'l-ceniyye*, 1/66; Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 177.

³¹ Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmil-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsil-Arabî), 1941, 1/100.

³² Bkz. Ebû Abdillâh Sadrüddin Muhammed b. Ömer İbnü'l-Vekîl, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi fikhî's-Şafî'iyye*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), 2002, 13, 15, 25-26, 33-34, 58, 62, 67, 74, 84, 86, 89, 91, 113, 118, 359.

³³ Bkz. Ebû Saîd Halil b. Keykeldî el-Alâî, *el-Mecmû'u'l-müzheb fi kavâidi'l-mezheb*, thk. Muhammed Ali el-'Ubeydî ve Ahmed Hudayr Abbâs ('Ammân: Dâru Ammâr, 2004), 1/11-12; İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/7; Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/13; Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 319, 386.

eseri kaleme alan İbnü's-Sübkî'nin³⁴ muhtevâ ve isim açısından İbnü'l-Vekîl'den, sistem olarak 'Alâî'den ve düşünce olarak İzz b. Abdisselâm'dan istifade ettiği ve söz konusu eserinin Şâfiî mezhebinin sınırlarını aşan bir çalışmanın ürünü olduğu söylenebilir.³⁵ Müellifin mukaddimesinden, Şâfiî geleneği ve kavâid edebiyatı arasında sıkı bir irtibat olduğu anlaşılmaktadır.³⁶ İbnü's-Sübkî, İbnü'l-Vekîl'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserinin bazı boşluklarını doldurmak için *el-Eşbâh ve'n-nezâir* kitabını kaleme almaya karar verdiğini, dağılık olan kâideleri düzenleyip İbnü'l-Vekîl'in çalışmasına ilavelerde bulunduğunu belirtmiştir.³⁷

Hem fakîh hem de müderris için kavâidin önemine değinen³⁸ İbnü's-Sübkî, eserini bir mukaddime ve sekiz ana bölümden meydana getirmiştir. Birinci bölüm kavâid-i hamse denilen meşhur küllî kâidelere tahsis edilmiştir. İkinci kısım beş küllî kâideden daha az kapsamlı kavâid-i 'amme hakkındadır. Üçüncü kısım davâbıt-ı fikhîyye ile alakalıdır. Dördüncü kısım fikhî meselelerin üzerine bina edildiği kelâmi meseleler ile ilgilidir. Beşinci kısım fikhî meselelerin tahrir edildiği usûl ile alakalı meseleleri konu edinir. Altıncı bölüm fikhî meselelere etki eden nahivle ilgili konular hakkındadır. Yedinci bölüm imamların ihtilaf ettiği ve fikhî meselelerin üzerine bina edildiği muhte'lif me'hazları anlatır. Sekizinci bölüm elğâz (fikhî bilmece) bahsini konu edinir.³⁹

c. İbnü'l-Mülakkin'in (v. 804/1401) *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid-i fikh* isimli eseri. VIII/XIV. yüzyılda kaleme alınan kavâid eserlerinde sistematik bir yapıya kavuşan yazım geleneği, IX/XV. yüzyıl müellifleri tarafından da takip edilmiştir. Şâfiî fakîhlerin çok sayıda eser kaleme aldıkları ve diğer mezhepleri geride bıraktıkları bu yüzyılda yaşayan müelliflerin çoğu, önceki dönemlerde benimsenen yazım yönteminin sağlam bir yapıya kavuşmasına katkı sağlamışlardır.

Bu dönemin en önemli eserlerinden biri, Siracüddin İbnü'l-Mulakkin'in⁴⁰ *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli kitabıdır. Çalışmasının girişinde önceki müelliflerin kavâid düşüncesine etkilerinin büyük olduğunu fakat kitaplarını furû' fıkıh sistematiğini gözeterek te'lif etmediklerini, dolayısıyla kolaylık sağlaması amacıyla kendi eserini bu minval üzere te'lif ettiğini ifade etmiştir.⁴¹ Daha ziyade Şâfiî fakîhlerin görüş ve ihtilâflarına yer veren İbnü'l-Mulakkin, birçok kâide ve dâbıt zikretmekle beraber bazı temel kâideleri eserinde

³⁴ Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine* (Beyrut: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmânî, 1349), 2/425-428; Abdulkadir b. Muhammed en-Nu'aymî Dimeşkî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 1/100-101.

³⁵ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 188.

³⁶ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/6.

³⁷ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/7-8; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-nahv*, thk. Abdu'l-Âl Sâlim Mükerrrem (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 1/8.

³⁸ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/5-6, 10-11.

³⁹ Bkz. İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemsüddin es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli karni't-tasi'* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1992), 6/100-105.

⁴¹ Bkz. İbnü'l-Mülakkin, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/78-79.

ele almamıştır. Fürû' sistematiğini esas aldığı bu eserinde, bâb başlıklarının altında *kâide* alt başlığı ile bir *kâide* veya *dâbit* nakletmiştir. Böylece konuyla ilgili verdiği örneklerle incelediği *kâidenin* ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır.⁴²

d. İbn Nüceym'in (v. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseri. Önemli bir Hanefî âlimi olan İbn Nüceym⁴³, büyük bir ilgiye mazhar olan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserini te'lif etmeden önce *dâbitlar* ile istisnaları işlediği *el-Fevâidu'z-zeyniyye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye* adında muhtasar bir eser kaleme almıştır.⁴⁴ Hanefî mezhebinde fıkıhla ilgili birçok eserin te'lif edilmesine rağmen *kavâid* alanında İbnü's-Sübkî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli kitabına benzer bir esere denk gelmediğini dile getirmiştir. Dolayısıyla İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli kitabını, İbnü's-Sübkî'nin aynı adla te'lif ettiği çalışmasını model alarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır.⁴⁵ Bununla birlikte muasırı olduğu Suyuti'nin aynı isimli eserinden büyük oranda istifade ettiği söylenebilir. Nitekim eserinin pek çok yerinde Suyuti'ye atıfta bulunduğu görülmektedir.⁴⁶ Bunlara dayanarak İbn Nüceym'in, *kavâide* dair kaleme aldığı bu eserinde gerek teknik gerekse muhteva olarak ileri bir seviyeyi yakalamasında özellikle İbnü's-Sübkî ve Suyuti'nin çalışmalarının etkili olduğu söylenebilir. Onun dönemine kadar Hanefî mezhebinde *kavâid* alanında te'lifat az olmasına rağmen bundan sonra yapılacak çalışmaların İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eseri üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir.

İbn Nüceym, daha çok Hanefî mezhebinin kaynaklarından istifade ettiği⁴⁷ ve bir mukaddime, kitabın genel çerçevesini çizdiği bir fihrist ve yedi ana bölümden oluşturduğu eserinde *fürû'* ağırlıklı bir *kavâid* düşüncesini benimsemiştir. Mukaddimesinde fıkıh ilminin üstünlüğünü ve önemini belirten ifadeler kullanan⁴⁸ İbn Nüceym *kâideler* ile *içtihat* ve *tahric* faaliyetleri arasında sıkı bir bağın olduğunu gösteren ifadeler kullanmıştır.⁴⁹ Ayrıca *fikhî kâidelerin* ortaya çıkışı ile ilgili Ebû Tâhir ed-Debbâs hikâyesini nakletmiştir.⁵⁰

⁴² Örnek olarak bkz. İbnü'l-Mülakkin, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/129-131.

⁴³ Hayatı için bkz. Takiyyuddin b. Abdülkadir et-Temimî, *et-Tabâkatü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hılv (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmî, 1970), 3/275-276; Ahmet Özel, "İbn Nüceym", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 20/236.

⁴⁴ Bkz. Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Fevâidü'z-zeyniyye fi mezhebi'l-Hanefiyye* (muhakkikin mukaddimesi), thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân (Ürdün: Dâr İbn Cevzî, ts.), 8.

⁴⁵ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 10.

⁴⁶ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 74, 105, 132, 142, 152, 159, 163, 164, 173, 176, 185, 231, 389, 390, 391, 393, 401, 406, 421, 458.

⁴⁷ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 12-13; Muhammed Hibetullah b. Muhammed et-Tâcî, *et-Tahkîku'l-bâhir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 000053), 32-35; İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed Pîrizâde, *'Umdetü zevi'l-besâir li halli mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Saffet Köse ve İlyas Kaplan (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2016), 1/56-57.

⁴⁸ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 58-59.

⁴⁹ Pîrizâde, *'Umdetü zevi'l-besâir*, 1/51.

⁵⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 10.

İbn Nüceym, “*el-Fennu'l-evvel*” ismini verdiği birinci bölümü iki kısma ayırmıştır. İlk kısımda fikhin bütün konularını kuşatan altı kâide ve alt kâidelerini⁵¹ ikinci kısımda sayısız cüz'î ahkâmın kendilerinden tahrîc edildiği on dokuz kâide olmak üzere toplam yirmi beş kâideyi ele almıştır.⁵² “*Fevâid*” başlığını kullandığı ikinci bölümde İbn Nüceym, daha önceden *el-Fevâidü'z-zeyniyye* isimli eserinde ele aldığı ve sayısı beş yüze ulaşan dâbit ve istisnaları *Hidâye* ve *Kenzü'd-dekâik* gibi temel eserlerin tertibini takip ederek ve bazı ilavelerde bulunarak incelemiştir.⁵³ Müellif, konuları anlatmaya geçmeden önce kâidenin, çeşitli fer'i meseleleri cem ettiğini; dâbitin ise bir konuyla ilgili fer'i mevzuları bir araya getirdiğini ifade ederek kâide ve dâbit arasındaki farka işaret etmiştir.⁵⁴

İbn Nüceym “*cem' ve farklar*” başlığını verdiği üçüncü bölümde çokça tekrarlanan ve “unutan, câhil, mükreh, sarhoş, cehl, mecnun, matuh, çocuk, hamilelik, akitler, hata, fesih, iskât, şart, ta'lik, fesâd, butlânile ilgili hükümler” gibi bir fakîhin bilmemesinin ayıp karşılandığı ve aralarında küçük farklılıklar olduğundan ayırt edilmesi güç olan meseleler üzerinde durmuştur.⁵⁵ Üçüncü bölüm, çeşitli meselelerin dayandığı kâideler ile irtibatını göstermesi açısından önemli bir bölümdür. Müellif bu bölümde mezhep kaynaklarından aktarımlarda bulunduğu gibi diğer mezheplerin görüşlerini de zikretmiştir.⁵⁶ “*Elğâz*” başlığını verdiği dördüncü bölümde “*Üzerinden bir sene geçip helak olmadığı halde hangi malın zekatı düşer?*”, “*kim boşadığı halde talakı vaki olmaz?*” ve “*kim yaşadığı halde ölmüş kabul edilir?*” gibi farklı konularla alakalı fikhî bilmeceleleri konu edinmiştir. Bölümün başında *elğâz* teriminin analizini yapmış ve istifade ettiği eserleri saymıştır. Ardından taharetten başlayıp ferâiz bahsine kadar çeşitli fikhî bilmeceleleri aktarmıştır.⁵⁷ Beşinci bölümde İbn Nüceym, kendisinden önceki kavâid müelliflerinden farklı olarak *hiyel*⁵⁸ konusunu ele almıştır.⁵⁹ Dolayısıyla hiyel konusunun *el-Eşbâh ve'n-nezâir* tarzı kitaplarda yer verilmesi konusunda İbn Nüceym'in öncü olduğunu söylemek mümkündür. İbn Nüceym “*furûk*” başlığını verdiği altıncı bölümde Kerâbisî'nin (v. 570/1174) *Telkîhu'l-mahbûbî* isimli furûk kitabından bazı örnekleri bir araya getirip fer'î meseleler arasındaki farkları aktarmış ve bunlarla kâideler arasındaki irtibatı ortaya koymaya çalışmıştır.⁶⁰ İbn Nüceym “*hikâyat ve'l-mürâselât*” başlığını verdiği kitabın yedinci ve son bölümünde Ebû Hanife, Ebû Yusuf

⁵¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 14-114.

⁵² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 114-190.

⁵³ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 192-358.

⁵⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 192.

⁵⁵ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 359-465.

⁵⁶ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 360-401.

⁵⁷ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 466-476.

⁵⁸ Arapça'da 'değişmek, çare, çıkış yolu, kurnazlık' gibi anlamlara gelen 'hîle' kelimesinin çoğulu olan 'hiyel' kavramı, “şekil bakımından hukuka uygun bir işlemin vasıta kılınarak yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muamele” anlamını taşımaktadır. Bkz. Ebü'l-Feyz Muhammed el Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdulkerim el-Azbâvî (Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 2001), 'h-v-l' md., 28/368-369; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ ve'l-luğât: el-Esmâ*, thk. Alî Muhammed Muavvad ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Darü'n-nefâis, 2009), 1/101-103.

⁵⁹ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 477-488.

⁶⁰ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 489-492.

gibi mezhep teşekkülünde kurucu vasfına sahip ilmî kişiliklerin hayatlarından kesitler anlatan örnekleri aktarmıştır.⁶¹

2. Suyuti'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* İsimli Eseri

Canlı bir ilim havzasında yetişen Suyuti, kendinden önceki âlimlerden devraldığı mirası birçok açıdan etüd ederek birçok ilim dalında önemli eserler kaleme almıştır. Kavâid-i fıkhiyye geleneğini ileri bir düzeye taşımaya başardığı *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kav'âidi fikhî's-Şâfiyye* isimli eseri; İbnü'l-Vekil, İbnü's-Sübki, İbnü'l-Mulakkin gibi Şafiî fakihlerin aynı isimle yazmış oldukları çalışmalarının bir meyvesi olarak kabul edilebilir. Nitekim isimleri zikredilen fakihler, fıkıh ilmi açısından *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adı altında çalışma yapan ilk müellifler olarak kabul edilmektedir.

X/XVI. yüzyılda te'lif edilen kavâid eserlerinde kâidelerin ifade yapıları oturmuş, önceki dönem müellifleri tarafından geliştirilen yazım şekilleri kabul edilerek ortak bir yöntem geliştirilmiştir. Suyuti ile İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserleri döneme damgasını vuran en önemli iki kaynaktır. Aynı isimde yazılan ilk eserlere kıyasla gerek tertip ve üslûb gerekse muhtevâ açısından oldukça ileri bir düzeyi temsil ederek daha sonraki yüzyılların te'lifâtına büyük oranda yön vermiş ve kendilerinden önceki müellifler ile sonrakiler arasında bir köprü vazifesi görmüştür. İlerleyen zamanlarda kavâid alanında yapılan çalışmalar daha ziyade bahsi geçen iki eser üzerinde muhtasar, şerh, hâşiye, manzume tarzı çalışmalar olarak devam etmiştir. Burada Suyuti'nin eserini hem muhteva hem teknik açıdan tanıttak mahiyette özet bilgiler aktarılacaktır.

2.1. Müellifin Kitabı Te'lif Sebebi ve Takip Ettiği Metod

Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserini kaleme almadan önce kâide ve dâbitleri incelediği *Şevâridü'l-fevâid fi'd-davâbit ve'l-kavâid* isminde yazdığı eserin talebeler arasında hüsnü kabul görüp ilim erbabının ondan istifade etmesi üzerine *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı çalışmasını te'lif ettiğini belirtmiştir.⁶²

Suyuti'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserini önemli kılan özelliklerden biri kitabında takip ettiği yöntemdir. Nitekim Suyuti, meseleleri ele alırken konu bütünlüğünü koruyacak bir tarzı benimsemiştir. Mukaddimesinde sunduğu bilgilerden konuları rast gele ele almadığı; bilakis önem ve tertip sırasına riâyet ettiği bir metodu benimsediği anlaşılmaktadır.

Her bölümde incelediği konuları kapsayıcı mahiyette başlıklar kullanmıştır. Yedi kısma ayırdığı kitabında kâideleri incelerken naklî ve aklî delilleri bağlamına uygun olarak zikretmiş⁶³ ve mezhep birikiminden çokça istifade etmiştir. Bu durum kâideler ve nasslar arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından oldukça önemlidir. İlgili delilleri aktardıktan sonra kâide ile ilgili furû'-ı fıkıhtan örneklerini zikretmesi, kâidenin fer'î meseleler ile

⁶¹ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 493-511.

⁶² Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 25.

⁶³ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 30-31, 124-125.

bağını göstermesi açısından büyük bir önemi haizdir.⁶⁴ Kendisinden önce yazılmış kavâid kitaplarına kıyasla Suyuti'de özellikle ilk bölümlerde kâide-dâbit arasındaki ayrımı görmek oldukça kolaydır. Müellif temel/ana kâideyi anlatırken varsa alt kâideleri ve istisnaları da incelemiştir.⁶⁵ Şafiî mezhebine mensup olmasına rağmen diğer mezhep müktesebâtından da istifade etmiştir.⁶⁶ Aktardığı görüşlerin bir kısmını kabul etse de bazılarını reddedip delilleriyle birlikte kendi tercihini beyan ettiği de olmuştur.⁶⁷ Genel fikhî kâidelerin fıkıh ilmiyle olduğu kadar diğer ilim dallarının çeşitli konularıyla da alakalı olduğunu dile getiren Suyuti, konu ile ilgili örneklere yer vermiştir.⁶⁸

2.2. Kitabın Kısımları ve İçeriği

Suyuti, kavâid alanında önemli bir kaynak olan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserinin içeriği ve bölümleri ile ilgili mukaddimesinde kısa bilgiler sunmuştur. Kavâid-i fikhîyye, usul ve fûrû'un benzer meseleleri ile ilgili birçok konuyu ele aldığı eserini yedi kısma ayırmıştır.⁶⁹ Kitabın mukaddimesi hakkında bilgi verilip yedi ana bölümde işlenen konulara genel olarak temas edilecektir.

Mukaddime

Suyuti, mukaddimesinde önemli birkaç noktaya vurgu yapmıştır. Fıkıhın alt ilim dallarından meydana geldiği; bunların en faydalısının *el-Eşbâh ve'n-nezâir* ilmi olduğu yönündeki açıklamaları, vurguladığı önemli noktalardan biridir.⁷⁰ Fıkıhın farklı dalların toplamından oluşan yapısı ve değişik bölümleri arasında en yararlı olanın *el-Eşbâh ve'n-nezâir* bilgisi olması Suyuti'nin kendi dönemine kadar ortaya çıkan çeşitli yazım türlerini dikkate alarak yapılmış bir yorum olup kavâid ilminin de fıkıhın alt dallarından biri olduğunu göstermesi açısından büyük önemi haizdir.⁷¹

*el-Eşbâh ve'n-nezâir*in önemli bir ilim dalı olduğunu belirten müellif, bunu, Şâfiî fukahasına ait "Fıkıh, nezâiri bilmektir." görüşü ile temellendirmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in, Ebû Musâ el-Eş'âri'ye gönderdiği mektupta geçen "eşbâhu kavrayıp, kaynaklarda hükmü bulunmayan meseleleri bunlara kıyaslamasını"⁷² tavsiye ettiği rivâyeti aktaran Suyuti, mektupta geçen kavramlarla alakalı önemli noktalara temas etmiştir.⁷³ Yukarıda buna değinildiği için burada ayrıca ele alınmayacaktır.

⁶⁴ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 32-35, 91-94.

⁶⁵ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 91-97, 132-139.

⁶⁶ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 103-104.

⁶⁷ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 314-315.

⁶⁸ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 85-90.

⁶⁹ Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 24-25.

⁷⁰ Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 23.

⁷¹ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 262.

⁷² Ebû'l-Fidâ el-Hâfiz İmâduddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Farûk*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî (Mansûre: Darü'l-Vefâ', 1991), 2/547; Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâid*, 28.

⁷³ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 26-28.

Birinci Bölüm: Temel Beş Küllî Kâide

Müellif bu bölümde, âlimlerin bütün fikhî meselelerin kendilerine dayandığını dile getirdiği temel beş küllî kâideyi ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Ebû Tâhir ed-Debbâs'ın Hanefî mezhebini 17 kâideye dayandırdığına dair olayı naklederek bölüme giriş yapmıştır. Ardından, Kâdî Hüseyin'in (v.462/1069) Şâfiî mezhebinin dayandığını ifade ettiği dört kâide ve bu kâidelerin delillerini kısaca zikretmiştir.⁷⁴ Bir kısım âlimin, bunlara bir kâide daha ekleyerek fikhî beş kâideye dayandırdıklarını belirtmiştir. İbnü's-Sübkî'nin fikhî beş kâideye indirgemenin sıkıntılı olduğu yönündeki düşüncesini aktardıktan sonra İzz b. Abdisselam'ın fikhînin tamamının “celb-i mesâlih” düşüncesine dayandığı şeklindeki kanaatini zikretmiştir.⁷⁵ Ardından müellif sırayla “*Bir işten maksat neyse hüküm ona göredir.*”, “*Şek ile yakîn zâil olmaz.*”, “*Meşakkat, teysîri celbeder.*”, “*Zarar izâle olunur.*” ile “*Âdet muhakkemdir.*” temel kâideleri; alt kâide, istisnâ ve örnekleriyle etraflıca incelemiştir.⁷⁶ Fakat hepsinin burada ele alınması mümkün olmadığından kâidelerin işleyiş tarzını göstermesi açısından sadece birinci kâidenin incelenmesiyle iktifa edilecektir.

Birinci Kâide: *الأمر بمقاصدها / “Bir işten maksat neyse hüküm ona göredir”*⁷⁷

Önemine binaen eserde ele alınan ilk kâidedir. Müellifin çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele aldığı kâideyi, daha net ve doğru bir şekilde anlamak için çeşitli başlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

1. Kâidenin Şer’î Dayanağı ve Önemi

Suyuti, “*Bir işten maksat neyse hüküm ona göredir.*” küllî kâidesini destekleyen birçok delil zikretmiştir.⁷⁸ Bunlardan en önemlisi, neredeyse hadîs kitaplarının tamamında yer alan “*Ameller niyetlere göredir.*”⁷⁹ hadisidir. Mezkûr hadîsin farklı varyantlarını da aktaran Suyuti, ilgili hadîsin sıhhat durumu hakkında açıklamalarda bulunmuş ve hangi kaynaklarda geçtiği ile alakalı bilgiler sunmuştur.⁸⁰

Niyet konusu ile bağlantılı olan bu ana kâidenin önemini belirten hadîs ve fikhî âlimlerinden gelen nakiller, tevatür derecesine ulaşmıştır. İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere birçok hadîs ve fikhî âliminin, ilmin üçte birinin bu kâide ile irtibatlı olduğu konusunda müttefik olduklarını ifade etmiştir. Ardından İmâm Şâfiî'nin, ilmin yetmiş babının niyet hadîsine dâhil olduğu yönündeki görüşünün isabetli olduğunu

⁷⁴ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 29.

⁷⁵ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 30.

⁷⁶ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 30-157

⁷⁷ Mecelle, md. 2.

⁷⁸ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 30-32.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Dimeşk: Dârü İbn Kesîr, 2002), “Bed’ü'l-vahy”, 1; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1991), “el-îmâre”, 155; Süleyman b. el-Eş’as Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Avâme (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), “Talak”, 11.

⁸⁰ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 30-35.

belirterek kâide ile ilgili ibadât, münâkehât, muâmelât ve ukûbât bölümlerinde ele alınan farklı konuları örnekler üzerinden özet bir şekilde zikretmiştir.⁸¹

2. Ana Kâide Altında İncelenen Konular

Müellif, delilleri bağlamına uygun olarak aktarıp kâidenin önemine değindikten sonra niyet konusu ile ilgili çeşitli konuları, fer'î meseleler üzerinden ele alıp başlıklar hâlinde sunmuştur. Niyet meselesi ile ilgili işlenen konuları başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Niyetin Gerekli Görüldüğü Durumlar

Suyuti, niyetin en önemli amacının, ibâdetleri âdetlerden ve ibâdetlerin derecelerini birbirinden ayırmak olduğunu ifade etmiştir.⁸² Müellif, niyet mevzûsu bağlamında birkaç madde ele almıştır. Diğerlerinden bariz bir şekilde ayırt edilebilen ibâdet türlerinde niyetin şart olmadığı⁸³, benzerleriyle karışma durumu söz konusu olan ibâdet türlerinde niyet edilmesi gerektiği⁸⁴, niyetin farz olduğu ibâdetler ile farz olmadığı ibâdetleri birbirinden ayırma (temyiz) mevzûsu⁸⁵, ibâdetlerin edâ ve kazâsında niyetin şart olup olmadığı⁸⁶ ve ibâdetlerde ayırıcı bir unsur olarak “ihlâs” konularını örnekler üzerinden inceleyen müellif, zaman zaman kendi görüş ve tercihlerini de dile getirmiştir.⁸⁷

2.2. Niyetin Vakti

Ana kâidenin temel unsurunu oluşturan niyet konusu ile ilgili olarak önemli diğer bir mevzû da niyetin vakti meselesidir. Niyetin vaktinin ibâdetlerin başlangıcında ya da başlangıca yakın bir zamanda olması esastır. Müellif, çeşitli ibâdetlerin niyet vakitleriyle ilgili veciz bilgiler aktardıktan sonra “*Evveli zikir olan ibadetlerde niyet, zikri oluşturan bütün lafzlara bitişik olmalıdır. Bunun anlamı namazda tekbir boyunca niyetin tekbire mukarın olmasıdır.*” ve “*Abdest, namaz, hac gibi fiillerden oluşan ibadetlerin başlangıcında yapılan niyetle yetinilir. Her filde niyeti yenilemeye gerek yoktur.*” gibi birkaç noktaya dikkat çekmiştir.⁸⁸

2.3. Niyetin Mahalli

Büyük bir öneme sahip niyet konusu ile yakından ilişkili bir diğer konu, niyetin mahalli meselesidir. Niyet, mutlak olarak kastetmek anlamını ihtiva ettiğinden niyetin mahalli kalptir. Müellif, Beyzavi'nin niyet tanımını verdikten sonra niyetin telaffuz edilmesi ile ilgili iki temel ilke olduğunu dile getirmiştir. Birinci ilkeye göre sadece dille telaffuz edilen niyetin kâfi olmadığını, dil ve kalpteki niyetin farklı olması durumunda kalptekine

⁸¹ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 33-35.

⁸² Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 35-36.

⁸³ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 36-38.

⁸⁴ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 38-40.

⁸⁵ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 43-44.

⁸⁶ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 45-46.

⁸⁷ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 46-51.

⁸⁸ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 51-59.

itibar edileceğini beyan etmiştir.⁸⁹ İkinci esasa göre kalple birlikte niyetin telaffuz edilmesinin şart olmadığını örnek ve istisnaları ile incelemiştir.⁹⁰

2.4. Niyetin Şartları

Müellif, mezkûr küllî kâide ile bağlantılı olarak niyetin şartlarını “İslam, temyiz, niyet edilen şeyi bilmek, niyeti nefyedecek bir şey yapmamak” şeklinde sıralayıp “kafirin namaz kulma durumu, çocuğun ibadeti, namazın farzı hakkında bilgi sahibi olmayan kişinin kıldığı namazın durumu, ibadetler esnasında ibadeti geçersiz hale getirecek şeyleri yapanın durumu” gibi fikhî birçok örnek verip farklı görüşleri de zikrederek detaylı bir şekilde ele almıştır.⁹¹ Suyuti, daha sonra niyeti bitirme, niyet edilen şeye aklen, şer’an veya âdeten gücün yetmemesi, niyette mütereddit ve azimsiz olmak gibi niyete aykırı olduğunu belirttiği mevzûları, farklı konulardan örnekler ve istisnaları serdederek ayrıntılarıyla incelemiştir.⁹²

2.5. Niyet ile İlgili Farklı Meseleler

Müellif niyet konusu ile ilgili değinmediği farklı meseleleri incelemiştir. Niyetin şart mı rükün mü olduğu mevzûsuna ile farzın nafîle niyetiyle eda edildiği istisna durumlar bu meselelerden birkaçıdır. Müellif konuyla ilgili farklı görüşleri örnekleriyle birlikte aktarıp kendi görüş ve beyanlarını da belirtmiştir.⁹³

Suyuti, mezkûr ana kâidenin Arap dili dahil olmak üzere birçok konuyu kapsadığını, bunları ana hatlarıyla ele aldığını fakat ayrıntılarının sayılamayacak kadar çok olduğuna dikkat çekerek konuyu açıklamayı tamamlamıştır.⁹⁴

3. Kâidenin İstisnaları

Müellif, eserinde “Bir işten maksat neyse hüküm ona göreler.” kâidesinin istisnalarını kâide formunda fer’î örnekler üzerinden ele almıştır.⁹⁵ Bu istisna örneklerden birkaçı şöyledir:

“Kalple yapılan niyetin ayrıca dille telaffuz edilmesi şart değildir. Fakat bu durumun birçok istisnası vardır. Mesela bir kimse telbiye getirinceye kadar sadece kalpten yaptığı niyetle ihrama girmiş olmaz.”⁹⁶

⁸⁹ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 59-63.

⁹⁰ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 63-66.

⁹¹ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 66-71.

⁹² Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 71-79.

⁹³ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 79-89.

⁹⁴ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 89-90.

⁹⁵ Kâidenin istisnaları için bkz. Ahmed b. Muhammed el-Gazzî el-Bürnû, *el-Vecîz fi îdâhi kavâidi'l-fikhi'l-külliyeye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002), 159-160.

⁹⁶ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 64-66.

“Nafîle niyetiyle farz bir ibâdet gerçekleşmiş olmaz. Fakat bunun istisnaları vardır. Mesela bir kimse kendisine farz olmasına rağmen nafîle olarak bir hacca, umreye ya da tavafa niyet etse bu ibâdetler farza dönüşür.”⁹⁷

4. Ana Kâidenin Altında Yer Alan Kâideler

Suyuti, birinci ana kâide kapsamına giren kâideleri daha ziyâde “dâbit” ve “kâide” başlığını kullanarak incelemiştir. Kâidelerin birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

“Niyetin farz olduğu tüm yerlerde belirtilmesi gerekir.”⁹⁸

“Niyetin gerekli olmadığı ibâdetlerde kişinin yanlış niyet etmesi ibâdetine zarar vermez.” Fakat niyet edilmesi gereken durumlarda hata yapılması niyet edilen şeyi geçersiz kılar. Müellif bu kâidelerin farklı örneklerini aktarmıştır.⁹⁹

“Yeminde niyet, âm lafızları tahsis eder fakat hâs lafızları umûmi kılmaz.” Bir kişinin Zeyd’i kastederek “Vallahi kimseyle konuşmayacağım.” diye yemin etmesi, niyetin âm lafızları tahsis etmesine örnektir.¹⁰⁰

İkinci Bölüm: Küllî Kâideler

Müellif, fikhî konuların tamamına yakını ihtiva ettiği için fıkıh açısından büyük bir önemi hâiz beş küllî kâideyi inceledikten sonra ikinci bölümde, çok sayıda fikhî meseleyi kuşatan kırk küllî kâideyi delilleri, fer’î örnekleri ve varsa istisnaları ile ele almıştır.¹⁰¹ Müellifin incelediği kırk kâidenin tamamının burada ele alınması mümkün olmadığından, konunun işleyiş tarzı hakkında bilgi vermesi açısından sadece son kâide incelenecektir.

Müellif, bu bölümde son olarak “Sebeb ve mübâşere müctemi’ olduklarında mübâşere öne geçirilir.”¹⁰² kâidesini incelemiştir. Bir kimse bir yerde kuyu açsa başka birisi onu oraya itse, bir kimse birini tutup yakalasa, bir başkası bu adamları öldürse kısas kuyuya itene ve yakalayıp tutan kişiye uygulanır. Aynı zamanda bu prensibin istisnası niteliğinde örneklere de yer vermiştir. Mesela bir kimse bir koyunu gasp etse ve durumu bilmeyen bir kasaba kesmesini söylese tazminatı gasp edene aittir.¹⁰³

Üçüncü Bölüm: Fukahâ Arasında İhtilafî Kâideler

Suyuti, temel beş kâide ve çok sayıda meseleyi ihtiva eden kırk küllî kâideyi inceledikten sonra üçüncü bölümde, usûl, ibâdât ve muamelat alanında mezhep içerisinde ihtilafî

⁹⁷ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 85-89.

⁹⁸ Bkz. Ebû İshak eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi'l-fikhî'l-İmami's-Şâfi*, thk. Zekeriya Umeyrâ (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 1/68; Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 38-40.

⁹⁹ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 40-43.

¹⁰⁰ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 80-81.

¹⁰¹ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 159-246.

¹⁰² Mecelle, md. 90.

¹⁰³ Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 245-246.

olduğu için tercihte bulunulamayan ve birçoğu dâbit niteliğinde olan yirmi kâideyi soru formunda ve mezhep içerisindeki farklı görüşlere yer vererek incelemiştir.¹⁰⁴ Her ne kadar müellif bölüm başlığında ele aldığı kurallar için kavâid ibaresini kullanmış olsa da tespit edebildiğimiz kadarıyla incelediği kurallardan sekiz tanesinin kâide formatında¹⁰⁵, diğer on iki prensibin ise genelde bir konu ile alakalı dâbit niteliğinde olduğu görülmüştür. Mesela bu bölüme “*Cuma namazının, öğlen namazının kasredilmiş hali mi yoksa müstakil haliyle bir namaz mı olduğu*” konusunda iki farklı görüş olduğunu belirterek bu dâbit üzerine bina edilen ferî meselelerde ihtilaf edildiğini örnekleriyle birlikte ele almıştır.¹⁰⁶

Dördüncü Bölüm: Fakîhin Bilmesinin Gerekli Görüldüğü Önemli Hükümler

Bu bölümde müellif, sık karşılaşılan ve fakîhin bilmemesinin eksiklik olarak görüldüğü ve daha ziyâde fetva ve yargı makamında olanların bilmesi gereken¹⁰⁷ meseleleri örnek ve istisnaları ile incelemiştir. Müellifin bu bölümde ele aldığı bütün meseleleri incelememiz mümkün olmadığından bölüm hakkında genel bilgiler sunacak birkaç meseleye temas etmekle yetineceğiz. ‘Unutan, câhil, mükreh’, ‘uyuyan, mecnun, baygın’, ‘sarhoş’, ‘cinler ile ilgili hükümler’, ‘mahremiyet’, ‘akitler’, ‘sarîh, kinâye, ta’rîz’, ‘işâret’, ‘milk ve ilgili meseleler’, ‘misl semen, misl ücret, mehr-i misl’, ‘altın ve gümüş ile ilgili mevzûlar’, ‘şart ve ta’lik’, ‘edâ, kazâ, i’âde, ta’cîl’, ‘tahammül’, ‘ta’abbüdî hükümler’, ‘farz-ı kifâye’, ‘sefer hükümleri’, ‘harem bölgesi ile ilgili hükümler’, ‘mescitler ile ilgili hükümler’ bu bölümde kâide ve dâbitler ile bağlantılı olarak incelediği birkaç meseledir.¹⁰⁸

Müellif, ilk olarak ‘unutan, câhil ve mükrehin durumu’ ile ilgili hadisten deliller sunup fıkıhta geçerli olan ‘unutma ve cehlin’ mutlak manada günahı düşürdüğü kuralını zikretmiştir. Ardından mezkûr iki fiilin, emredilen ya da nehyedilen bir durumda vâki’ olması durumunda sorumluluğun ortadan kalkmadığını da ifade edip fer’î meseleleri, istisnaları ile farklı başlıklar altında zikredip mezhep içerisindeki farklı görüşleri belirterek konuyu detaylı bir şekilde incelemiş ve zaman zaman tercihlerde bulunmuştur. Cehâlet iddiası kabul edilen ve edilmeyenler hakkında veciz bilgiler verdikten sonra ‘kâide’ başlığı altında “*birşeyin haram olduğunu bilen fakat bunun hukukî sonuçlarını bilmeyen kimse ma’zûr olamaz*” kâidesini örnekleriyle açıklamıştır.¹⁰⁹

Beşinci Bölüm: Aynı Bâb Altında Toplanabilecek Benzer Meseleler

Süyûti, ibâdet ve muamelat ile ilgili farklı konuları, bu bölümde furû’ fıkıh sistematüğünü dikkate alarak incelemiş; fikhî meseleleri ele alırken aynı bâb altında toplanabilecek

¹⁰⁴ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 247-284.

¹⁰⁵ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 253, 267-268, 271, 276-278, 280-281.

¹⁰⁶ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 247.

¹⁰⁷ Zühaylî, “Suyuti ve Kitabühü'l-Eşbâh ve’n-nezâir fi'l-fikh”, 706.

¹⁰⁸ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 285-566.

¹⁰⁹ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 285-304.

konuları çeşitli başlıklar altında bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu bölümde Suyuti'nin elgâz türü meselelere de yer verdiği görülmektedir. Elgâz kaynakları arasında sayılan Cürcânî'nin *el-Mu'âyât*¹¹⁰ isimli eserine sıkça atıfta bulunduğu görülmektedir.¹¹¹ Öte yandan *mu'âyât* teriminin *elgâz* kavramına yakın bir manâyı muhtevi olduğu¹¹² göz önünde bulundurulursa Suyuti'nin zaman zaman elgâz türü meselelere yer verdiği söylenebilir. Müellifin bu bölümde incelediği bütün konuların burada incelenmesi mümkün olmadığından birkaç konuya temas edilecektir.

“Kitabu't-tahâre” başlığı altında sular ve kısımları, misvak, abdest, mestlerin meshi, gusül, teyemmüm, necâset ve kısımları, hayız, salât, ezân, kıble, sehiv secdesi, cemaatle namaz, imamet, Cuma namazı, seferilik, cenaze namazı, zekât, oruç, hac, sayd (av), yiyecekler gibi konulardan benzer olanlarını ‘dâbit’, ‘fâide’, ‘mesâil’, ‘kâide’ gibi çeşitli başlıklar altında incelemiştir.¹¹³ Belirli bir dönemden sonra kâide ve dâbit arasındaki ayrım belirginleşmiş olsa da Suyuti'nin eserinin son bölümlerinde ‘kâide’ ve ‘dâbit’ altında zikredilen kuralların, mezkûr iki kavram arasındaki ayrışmayı zaman zaman tam olarak yansıtmadığı görülmektedir. Örneğin necâset konusu ile ilgili ‘kâide’ başlığı altında zikrettiği “*necis ve temiz iki kuru şey bir araya geldiğinde necis olan temiz olanı kirletmez*”¹¹⁴ kuralının daha ziyade dâbit niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

Altıncı Bölüm: Hüküm Bakımından Birbirinden Ayrılan Benzer Fikhî Meseleler

Bu bölümde müellif, birbirlerine benzedikleri hâlde hüküm yönünden farklı olan meseleleri özet bir şekilde ele almış; meseleler arasındaki farkları furû' fikhî sistematizmasını takip ederek incelemiştir. Müellif her ne kadar bu bölüm için furûk başlığı kullanmamış olsa da örnekler incelendiğinde söz konusu bölümün *el-furûk* olarak isimlendirilmesi mümkündür. ‘Abdest- gusül’, ‘abdest- teyemmüm’, ‘hayız-nifas’, ‘ezan-kamet’, ‘Cuma namazı-bayram namazı’, ‘temettu’- kırân’, ‘Mekke'nin haremi-Medine'nin haremi’, ‘selem-karz’, ‘sulh-bey’, ‘hibe-ibrâ’, ‘icâre-cü'âle’, ‘icâre-bey’, ‘talâk-zıhâr’, ‘mürted-kâfir’, ‘hüküm-tenfîz’, ‘şehâdet-rivâyet’ gibi ibâdât ve mu'âmelat ile ilgili çeşitli meseleler arasındaki farkların incelendiği konuların birkaçıdır.¹¹⁵

Örneğin rivâyet ve şehâdet arasındaki farkları ele alan Suyuti, şehâdette sayı şartının olduğunu, rivâyette ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Rivâyette mutlak manada cinsiyet ayrımı yokken, şehâdetin bazı mevzûlarında cinsiyet ayrımı

¹¹⁰ Ebü'l-Abbas Muhammed b. Ahmed el-Cürcânî, *el-Mu'âyât fi'l-fikhi 'alâ mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî* (muhakkikin mukaddimesi), thk. İbrahim b. Nâsır b. İbrahim el-Beşer (Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Şeriat ve Dirâsetü'l-İslâmî Fakültesi, Doktora Tezi, 1994), 1/85; İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/310.

¹¹¹ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 568, 577, 584, 594.

¹¹² Halil b. Ahmed, “ayâ” md., 3/264; İsmail Durmuş, “Lugâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/ 221.

¹¹³ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 567-595.

¹¹⁴ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 578; benzer örnekler için bkz. A.mlf., *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 586, 588, 595-600-601, 603.

¹¹⁵ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 699-72.

olabildiğini, tövbe eden yalancı bir kimsenin şahitliğinin kabul edilirken, rivâyetinin kabul edilmediği şeklinde birçok açıdan farklılıkların olduğunu zikretmiştir.¹¹⁶

Yedinci Bölüm: Çeşitli Benzer Meseleler

Yedinci bölümde daha önceden ele almadığı abdest ile ilgili meselelere 'fâide', 'mesele', 'kâide' ve 'dâbit' başlıkları altında değinmiştir. Mesela Şâfiî mezhebinde kadîm görüşe göre fetva verilen on kûsur meseleyi ele almıştır. İlk iki rekâtta fatihadan sonra sure okumanın müstehab olmadığı, üzerinde oruç kazası olduğu halde ölen kişinin yerine velisinin oruç tutması gibi meseleler kadîm görüşe göre fetvâ verilen meseleler arasında gösterilebilir. Bölümün son kısmında, bu konuları bilmemenin özürlü olamayacağını ve bazı kişilerin bu konuları manzum bir şekilde yazdığını dile getirmiştir.¹¹⁷

Sonuç

İlimlerin gelişimini tamamlaması sonucunda hâsıl olan birikimin farklı düşünce ve telakkilerle okunup değerlendirilmesi zamanla çeşitli alt türlerin meydana gelmesini kaçınılmaz kılmıştır. Genel olarak ahkâmı ve bununla ilgili mevzûları konu edinen fıkıh ilmi de mezheplerin teşekkül etmesiyle birlikte gittikçe zenginleşen bir literatürün oluşmasına tanıklık etmiştir. Dolayısıyla mevcut fikhî malzemenin okunup yorumlanması, fikhî alt türler denebilecek çalışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Alt türlerin oluşması sürecinde ihtilaf, makâsîd, farklılık ve benzerlik düşüncesi gibi etkenler merkeze alınarak genel anlamda gerek hükümlere ulaşmada büyük kolaylıklar sağlayan gerekse naslar ile meseleler arasındaki irtibatı anlamaya yardımcı olan kavâid tarzı çalışmalar ortaya konmuştur.

Çalışmamızın konusunu oluşturan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* geleneği, fikhin zamanla oluşan alt edebî türlerinden birisidir. Bu eserler, sadece bir konuyu değil aksine fıkıh alanı ile bağlantılı olabilecek çeşitli meselelerin ele alınıp incelendiği çalışmalardır. Bu noktada Suyuti'nin kavâid alanında kaleme aldığı çalışması, fikhin ilkesel ve muhâkeme yönünü temsil etmesi açısından oldukça önemlidir. Şâfiî kavâid düşüncesi açısından zirveyi temsil eden Suyuti'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâid ve furû'i fikhî's-Şafi'iyye* isimli eseri gerek dil ve üslûp gerekse içerik açısından son derece önemli bir düzeydedir. İbnü'l-Vekîl'in kuruculuğunu yaptığı, daha sonra İbnü's-Sübkî ve İbnü'l-Mulakkin'in geliştirerek devam ettirdiği *el-Eşbâh ve'n-nezâir* geleneğinin, Suyuti'de müttekâmil yapısına kavuştuğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Suyuti'nin, incelediği bütün kâidelerin şerh dayanaklarını zikretmesi ve tatbik edildiği fîrû örneklerini ele alması, kavâid düşüncesi ile naslar ve fikhî miras arasında sıkı bir irtibatın olduğunu göstermesi açısından büyük bir önemi hâizdir.

¹¹⁶ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 722-723.

¹¹⁷ Bkz. Suyuti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 738-739.

Şâfiî fakihlerin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* yazım geleneğinin öncüleri olması, İbn Nüceym'in büyük bir ilgiye mazhar olan çalışmasını ortaya koymasına uygun bir zemin hazırlamıştır. İbn Nüceym *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseriyle Şâfiî fakihlerin elinde doğup gelişen yazım türünü gerek dil ve üslup gerekse muhtevâ açısından ileri bir düzeye taşıyarak bu yazım geleneğinin olgunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim bundan sonra kavâide dair yapılan çalışmaların çoğunluğu bu eser üzerinde mesai harcamıştır.

Kaynakça

- Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî. *el-Mecmû'u'l-müzheb fi kavâidi'l-mezheb*. thk. Muhammed Ali el-'Ubeydî ve Ahmed Hudayr Abbâs. 2 Cilt. 'Ammân: Dâru Ammâr, 2004.
- Aybakan, Bilal. "İbnü'l-Vekîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bâhüseyn, Yakup b. Abdilvehhâb. *el-Kavâidü'l-fikhiyye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Baktır, Mustafa. "el-Eşbâh ve'n-nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*.11/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Baktır, Mustafa. "Kâide", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 24/ 205-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Bürnü, Ahmed b. Muhammed el-Gazzî. *el-Vecîz fi idâhi kavâidi'l-fikhi'l-külliyeye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 2002.
- Cebeci, İdris. *Haneî ve Şâfiî Fıkıhçılarının İttifak Ettikleri Külli Kâideler: Suyuti ve İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-nezâir Adlı Eserleri Özelinde*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Cürcânî, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Ahmed. *el-Mu'âyât fi'l-fikhi 'alâ mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*. thk. İbrahim b. Nâsir b. İbrahim el-Beşer. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Şeriat ve Dirâsetü'l-İslâmî Fakültesi, Doktora Tezi, 1994.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer. *Sünenü'd-Dârekutnî (et-Ta'liku'l-muğni 'ale'd-Dârekutnî ile)*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2011.
- Dimeşki, Abdulkadir b. Muhammed en-Nu'aymî. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Durmuş, İsmail. "Lugâz", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 27/ 221-222. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Avâme. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998.
- Fâdânî, Muhammed Yasin b. İsa. *el-Fevâidu'l-ceniyye hâşiyetu'l-mevâhibu's-seniyye şerhi'l ferâidi'l-behiyye fi nazmi'l-kavâidi'l-fikhiyye*. thk. Remzi Sa'deddin Dimeşkiyye. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1996.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn müretteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-Şerhi'l-kebir li'r-Râfi'i*. thk. Hızır el-Cevâd. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1987.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed. *Gamzu 'uyuni'l-besâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Heinrichs, Wolfhart P., "Qawâ'id Fikhiyya". *The Encyclopaedia of Islam*. 12/517-518. Lieden: Brill, 2004.
- İbn Faris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdusselam Muhammed Harûn. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddin Ahmed b. Ali. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. 4 Cilt. Beyrut: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmânî, 1349.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dimeşk: Dâru Ya'rab, 2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ el-Hâfız İmâduddîn İsmâîl b. Ömer. *Müsnedü'l-Farûk*. thk. Abdülmü'tî Kal'acî. 2 Cilt. Mansûre: Dârü'l-Vefâ', 1991.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd., 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1926.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir (Nüzhetu'n-nevâzir ile birlikte)*. thk. Muhammed Mutî' el-Hafız. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 4. Basım, 2005.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Fevâidü'z-zeyniyye fi mezhebi'l-Hanefiyye*. thk. Ebü 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân. Ürdün: Dâr İbn Cevzî, ts.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmü'l-müvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*. thk. Meşhûr Hasan Ali Selman Ebü 'Ubeyde. 7 Cilt. el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Suûdiyye: Dâr İbnü'l-Cevzî, 1423.
- İbnü'l-Mülakkın, Sıracüddin Ebü Hafs Ömer b. Ali. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâidi'l-fikh*. thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî. 2 Cilt. Riyad: Dâr İbnü'l-Kayyim, 2010.

- İbnü'l-Vekîl, Ebû Abdillâh Sadrüddin Muhammed b. Ömer. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi fikhî's-Şafi'iyye*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbnü's-Sübkî, Tâcüddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkafi. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcut ve Ali Muhammed Muavviz. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- İbnü's-Sübkî, Tâcüddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkafi. *Tabakâtü's-Şafi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hılv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1964.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdillâh. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*. thk. Mehmed Şerafeddin Yaltkaya. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941.
- Kızılkaya, Necmettin. *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Kızılkaya, Necmettin. *İslam Hukukunda Farklar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Meş'al, Mahmûd İsmail Muhammed. *Eserü'l-hilâfü'l-fikhî fi'l-kavâidi'l-muhtelifi'l-fihâ medâ tabkatihâ fi'l-fürû'i'l-mu'âsıra*. Kahire: Dârü's-Selâm, 2. Basım, 2009.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn. *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1991.
- Nedvî, Ali Ahmed. *el-Kavâidu'l-fikhiyye: mefhûmuhâ, neş'etuhâ, tatavvuruhâ, dirâset müellefâtihâ, edilletuhâ, mühimmetuhâ, tabkâtuhâ*. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 11. Basım, 2013.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*. thk. Alî Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 2009.
- Özel, Ahmet. "İbn Nüceym", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 20/ 236-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. "Furûk", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 13/223-227. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Pîrizâde, İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed. *'Umdetü zevi'l-besâir li halli mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Saffet Köse ve İlyas Kaplan. 2 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2016.
- Sehâvî, Şemsüddin. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli karni't-tasi'*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâid ve furû'i fikhî's-Şafi'iyye*. thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şafi'î. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2012.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-nahv*. thk. Abdu'l-Âl Sâlim Mükerrrem. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Hâvi li'l-fetâvî*. thk. Şeyh Hâlid et-Tartûsî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 2014.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *et-Tehaddüs bi ni'metillâh*. thk. Elisabeth Sartam. Cambridge: Cambridge University, 1975.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Husnü'l-muhadâra fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2007.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemalüddin İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmami's-Şâfi'i*. thk. Zekeriyâ Umeyrâ. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Şübeyr, Muhammed Osman. *el-Kavâidu'l-külliyeye ve'd-davâbitü'l-fikhiyye fi's-Şeri'ati'l-İslamiyye*. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 2007.
- Tâcî, Muhammed Hibetullah b. Muhammed. *et-Tahkîku'l-bâhir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 000053, I-III (325+364+280 vr.).
- Temimî, Takiyyüddin b. Abdülkadir. *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettah Muhammed el-Hılv. Kahire: el-Meclisü'l-'Alâ li's-Şu'ûni'l-İslâmî, 1970.
- Yaman, Ahmet. "Bir Kavram Olarak "Fıkıh Kâideleri" ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri". *Marife: Bilimsel Birikim*, 1/1 (2001), 49-75.
- Yeşilyayla, Şeyma. *Suyuti ve el-Eşbâh ve'n-nezâir isimli Eseri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yılmaz, Durmuş Reğaip. *Eşbâh ve Nezâir Literatürü: İbn Nüceym ve Suyuti Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el Murtazâ b. Muhammed. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdulkerim el-Azbâvî. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-'Arabî, 2001.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahâdr. *el-Mensûr fi'l-kavâid*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Zühaylî, Muhammed. "Suyuti ve Kitabühü'l-Eşbâh ve'n-nezâir fi'l-fikh". *el-Mecma'u'l-İlmiyyi'l-'Arabî*. Ekim 1992, 684-748.

Zühaylî, Muhammed. *Mevsûat Kadâyâ İslâmiyye Mu'âsıra*. 6 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Mektebî, 2009.